

A kutatócsoport harmadik vizsgált korszaka a 20. század. A vonatkozó szentszéki magyar kutatások egyikét Tóth Krisztina végzi: a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja jegyzőkönyveit felhasználva a magyar királyi főkegyúri jogra vonatkozó vatikáni álláspont változásait ismerteti az 1918 utáni új politikai helyzetben. Gárdonyi Máté érdekes forráscsoportját a Konzisztoriális Kongregációhoz benyújtott úgynevezett ad limina jelentések – a megyéspüspökök kötelező (általában a pápánál tett látogatással és zarándoklattal együtt) beszámolóit – és az azokat kiegészítő nunciusi kommentár képezi. Gárdonyi az 1928-ban leadott 8 püspöki jelentést és Cesare Orsenigo apostoli nuncius véleményét elemzi, megállapítva, hogy azok forrásértékét az egyházmegyék helyzetét és problémáit jól adató részletek alkotják. Végheő Tamásnak a magyar görögkatolikusok két világháború történetéről szóló tanulmánya annak a bizonyítéka, hogy látszólag apró és jelentéktelennek tűnő ügyek sem kerültek el a Szentszék figyelmét. A rakcai görögkeleti parókus ugyanis nem az ógörög, illetve ósláv liturgikus nyelven, hanem magyarul végezte a szertartást, amit a Szentszék nem tűrhetett. A kivizsgálás iratai a görögkatolikusok nehézségeit is jól érzékeltetik a társadalmi feszültségekkel terhes időszakban. Végül Fehér Lilla az 1945 után elmenekült magyar egyháziak (az 1960-as években kb. 800 magyar papról van adat Nyugat-Európában) kapcsolatait, azon belül is a Rómában a Magyar Katolikus Tudományos és Művészeti Akadémia alapításának és 1962-es megszűnésének körülményeit tárgyalja.

A 15 tanulmányból, 11 mellékletből, 7 forrásból és 4 térképből álló tanulmánykötet erényei közé sorolható a sokféle vatikáni és hazai egyháztörténeti forrástípus bemutatása és felhasználása, köztük számos olyan, amelyek nem voltak még ismertek a kutatásban. A forrásokból egyébként szinte minden tanulmányhoz csatoltak rövidebb-hosszabb ízelítőt a szerzők, akik újabb dokumentumcsoportok bevonásával is számolnak: hamarosan megnyitják ugyanis a Vatikáni Levéltár 1939–1958 közötti anyagát. Ugyancsak pozitívum az a kötetből kiérezhető elv és törekvés, hogy a kutatócsoport külső és belső tagjai ismerik és messzemenően támogatják egymás kutatásait. A már kiforrott tanulmányok, de a programot felvázolók is sok olyan eredményt tartalmaznak, amelyek az egyháztörténeten túl a politika-, diplomácia, gazdaság- és művelődéstörténet területén is jól hasznosíthatók lesznek.

Végül két apró kritikai megjegyzés: a kötet egységes szerkesztési elvei nem mindig érvényesültek maradéktalanul, elsősorban a fiatal kutatók hosszabb kutatás módszertani felvezetőiben sokszor ismétlődnek ugyanazok az információk. A másik az előadóról a konferencián készült fotók minősége, a nem túl éles fekete-fehér fényképek nem illenek a tartamilag kiváló tanulmánykötetbe.

Viskolcz Noémi

Tóth Gergely

SZENT ISTVÁN, SZENT KORONA, ÁLLAMALAPÍTÁS A PROTESTÁNS TÖRTÉNETÍRÁSBAN (16–18. SZÁZAD)

MTA Történettudományi Intézet, Bp. 2016. 236 oldal

A Szent Korona megtestesíti egy ország és egy hosszabb korszak közgondolkodását az államiságról – ez nem vitás. Tóth Gergely 2017-ben méltán Klaniczay-díjat nyert új könyve mégis ritka témafelvetést ígér: mi köze a protestánsoknak a Szent Koronához? Miért lehet érdekes egy felekezet olvasata a kora újkorból? A korona szimbólumértéke köztudott, de a koronázás ősi szokása szerint a rituálé központi szereplője az esztergomi érsek, aki még sohasem helyezte

azt protestáns főre. A koronázási ékszerek pontos és részletes leírását azonban éppen egy lutheránus nemes úr, Révay Péter koronaőr tollából ismerjük. Ráadásul Révay önmagát is javítva másik kiadás is megjelentetett, és mindegyiknek külön recepciója született. Tóth Gergely kötetében meggyőzően bizonyítja, hogy a protestánsok külön recepciója született volna meg a *koronaéletrajz* műfaja, amely évszázadok alatt a filológiai és történeti magyarázatok sokasága miatt a misztikus, legendák ködébe vesző szimbólum iránti reflektálatlan, megkérdőjelezhetetlen hódolat helyébe lépett. Nem érdektelen kérdés, hogy miként vélekedhettek a reformáció korának magyarországi protestáns gondolkodói a Koronáról, annak szimbolikájáról, milyen értékekkel ruházták fel, s milyen kulturális hagyományhoz kötötték narrációjukban?

1978 óta a magyar földre hazatért korona ismét nagy érdeklődésre tart számot, s bizony az iránta érdeklődők ritkán jutnak el a történetírók fogalmi apparátusának elemzésén keresztül mondandójukhoz. Nevezzük áltudománynak, alternatív történelemszemléletnek, de az bizonyos, hogy a Szent Korona misztikája mindig is sokakat megérintett. A téma aktualitása egyértelmű, lévén, hogy nemcsak szakmai, de hétköznapi szinten is (lásd internetes blogok) komoly igény mutatkozik a magyar történelem megoldatlan rejtélyeinek megvitatására. A központi kérdések néhány nagyobb témakör köré csoportosulnak: 1. a korona vándorútja (származása, elrablásai, hazahozatalai), 2. tárgyi és technikai háttér (a korona részei, a zománcképek készítése), 3. emblematikai értelmezése (melyik kép, forma, ékkő, pánt stb. mit ábrázol, mire utal, milyen máig tartó jelentést közvetít), 4. a koronázások története (ki kit, s mivel kent fel, mire jogosít fel ez a koronázásfajta).

Az első két téma bizonyos alap kutatások után viszonylag hamar rövidre zárható lenne, ha nem kerülnének elő újra meg újra a történetírói forráskritikát mellőző elméletek a korona potenciális eredetéről (hun, szittyai, kaukázusi, székely stb.). A harmadik a legjáratlanabb út, hiszen a szimbólumok lefordítása kulturálisan kötött, s ezért számos irányba el lehet indulni: görögkeleti és nyugat-római, szkítiai és ősmagyar, vallási és világi képzetek sokasága jöhet a felszínre. Ez ugyanis részben művészet-, részben eszmetörténeti távlatokat idéz meg: a Korona szimbólumai, mitikus, apostoli, metaforikus és egyéb rejtett értelmezései Révaytól a legpopulárisabb rétegekig érnek, s kétségtelenül ingatag talajra téved az, aki ezeket az irányokat szeretné szintetizálni. A negyedik témával érdemben foglalkozik a Lendület Szent Korona Kutatócsoport, s munkájuk kezdete óta bőséggel adnak közre forrásokat, gyűjtik és rendszerezik a tárgyi emlékeket, tartanak népszerűsítő és szakmai konferenciákat. A kutatócsoport tagjaként Tóth Gergely jelen kötete egy alapvető jelenséget vizsgált meg, amit eddig ritkán érintettek: a magyarországi történetírók teóriáinak alakulását. A protestáns értelmiség koronaképzeteinek historiográfiáját egy kiemelt nézőpontból vizsgálta: milyen források alapján szólalt meg az adott történetíró, s a Szent Koronának Szent Istvánhoz fűződő történetét hogyan szemléltette. Tanulságos látni azt a folyamatot, ahogyan az egyes korok kutatói egymástól eltérő lehetőségek talaján foglalkoztak a koronával, hiszen az impozáns történetírói névsor tagjai közül is csak páran láthatták azt valóságában, de elmélete mindenkinek volt róla.

Tóth Gergely könyvének címe három témát ígér, ami valójában négy fogalom köré szövődik: a) Szent István-kép változásai a 10–18. század folyamán, b) a Szent Korona jelképeiről alkotott, többnyire történetírói vélekedések, viták rekonstrukciója, illetve c) az államalapításról alkotott nézetek d) összekapcsolva a Patrona Hungariae és a Mária-tisztelet változó értékeléseivel. Ezeknek a száznak a változatos egybeszövésével – melyből hol egyik, hol másik dominál – tette mérlegre a könyv szerzője a kora újkori magyarországi protestáns történetírók nézeteit. A hét fejezet felépítése címszavakban: katolikus alapok, evangélikus kétségek; kálvinista ártértelezés, nemzetközi protestáns összegzés, mely itthon visszhangtalan maradt (Schwarz Gottfried életműve); az erdélyi unitáriusok mítoszképzése; s végül a 18. század végén érdektelenné, meghaladott múlttá váló, egykor évszázados történeti problémák – ez ilyen módon egyháztörténet, vagy még inkább a Thomas Kuhni értelemben vett paradigmák

egymás leváltásának gyönyörű tablója. Egymást előző/utolérő nézetek, folyondárként előbukkanó képzetek kavalkádjá.

Tóth Gergely mindig forrásokhoz kötve szól arról, amit és ahogyan az éppen elemzett forrása beszél/tet, és azt, ahogyan annak a recepciója működik, s végül ami ebből a mai történettudomány értékelése és ön maga véleménye. Rámutat az adott kor tudósának forrásaira, nézőpontjának, szemléletének az eredőire és ebből következő vakfoltjaira, majd a történész-elődök narrációjának központi fogalmaira, s arra hogy ezek miként öröklődnek nemzedékről nemzedékre, s gyakran bűvópatakként egészen addig, míg már a közzélekedés szintjén kerülnek elő – átalakulva és toposszá formálódva. Amikor ugyanis egy kultusz még nem reflektált, működik. Mihelyt egy „történész” nyomába ered a mítosz forrásának, lassan megkérdőjeleződik a forrás léte, s marad csak a „történeti hagyomány”. Ebben a kötetben számos esetben kísérik figyelemmel amint egyes tézisek megdőlnék, vagy átalakulnak (amint Révaytól Schödel kritikáján át akár Schwarzsig eljutunk).

Az egyháztörténet sziluettje és azon belül a magyar keresztyén egyházak, felekezetek történelmi horizontja világlik elő a historiográfiai áttekintésből. A kora újkorban ugyanis – és ezt Tóth Gergely monográfiája meggyőzően bizonyítja – ez egy teljesen egyértelmű kontextualizációt jelent: a régiségben megszólaló, forrásokat vizsgáló, történeti babérokra törfő író (Inchofertől Decsy Sámuelig) forrásadottságait a felekezeti viszonyrendszer nagyban meghatározta, s nem lehet a téziseit sem a kulturális adottságaitól, felekezeti irányultságától függetlenül tárgyalni. A 16–18. században nem létezett felekezeti semleges oktatás, sem ilyen mecenatúra: a történetírói elfogultság tehát nem szubjektív elem, hanem korfüggő adottság. Tóth elbeszélői narrációja a bonyolult összefüggések láncolatának felfejtésekor mindennek ellenére gyakran nevelteti meg olvasóját egy-egy hétköznapi frázisával: Bél Mátyás inszINUATÍV Révay-recepciója mint „bűvészmutatvány”, az unitárius Uzoni István fantazmagóriája pedig „letaglózó élményként” tételeződik.

A forrásközponitű vizsgálat minden fejezetben és részegységben hasonló logikai lépésekben haladt előre: a könyv egy-egy fejezete önmagában is érthető. A több szálon futó, történetírói elméleteket egymással dialektikusan ütköztető historiográfiai monográfia szépen láttatja, hogyan építkezett egy adott szerző fogalmi hálója, milyen ideológiai előfeltevések irányították a kérdező, kutató történetst, vagy éppen a kulturális emlékezet torzító mechanizmusai (például a Szilveszter-bulla elfogadottsága, vagy éppen a Regnum Marianum-képzet esetén) miként befolyásolták az értékelést. Egy ilyen, eszmetörténeti nézőpontokat is tagláló vizsgálatódnál arra is figyelemmel kell lenni, amit nem tartalmazhat ez a kötet. Például a Szent Korona-tan szerteágazó és évezredes értelmezési múltját látva érzékelhető, hogy annak vizsztatéresei egy szinuszgörbe periódusaival írhatók le. Míg a katolikus eszmetörténettel foglalkozók már régóta feltárták a Mária országa-gondolatrendszer összetevőit és műfajait (Bene Sándor, Knapp Éva, Tüskés Gábor), addig az ehhez szervesen illeszkedő Szent István-kép, s ennek a protestáns recepciója a kutatás mostohagyereke.

Az első királyunkról kialakult kálvinista nézőpontok közül három példát említenék a 17. századból, melyek Tóth Gergely témaválasztását alátámasztják. Pozitív szerep jutott István királynak didaktikus műfajokban. A kálvinista Lisznyai Kovács Pál *Magyarok Cronikája* című művében (Régi Magyar Könyvtár [a továbbiakban: RMK] I. 1421.) a megkeresztelkedéstől órá mindig a *Szent* jelzővel hivatkozott. Negatív szerepet kapott a király a Tóth Gergely által is idézett szerzőkön túl számos 17. századi kegyes lelkész prédikációjában (Czeglédi István, Kabai Bodor Gellért, Debreceni Ember Pál), akik a szentség, a katolikus szentek neve napjának az ünneplésével, illetve a kalendáriumban szerepeltetett római, illetve szláv elnevezésekkel hatalmas indulattal szembefordultak, hiteltelentíve azok csodáit és közbenjáró szerepét (nem említve királyunkat, akit pedig éppen Pázmány hatására emeltek be 1631-ben a szentek lexikonába). Végül pedig elő sem került több esetben: egy történeti áttekintésű

prelimináriában (RMK I. 1179), hitvitákban (RMK I. 1180) és heraldikai (RMK I. 1797) vagy emblematikai tárgyú kötetekben.

Hasonlóan nem került elő évrként első koronás királyunk neve – és a hozzáfűződő kereszténység felvétele (katolikus oldalról), vagy a pogányságról a pápistaságba való átmenet (protestáns oldalról) az úgynevezett felső-magyarországi hitvitákban – mint törvényhozó, csak keresztyén uralkodóként, de ebben a Szent Koronához fűződő gondolatkörben nem érveltek a felek. Pedig a páterek (Kiss Imre és Sámbar Mátyás) és a pataki és egyéb kálvinista tanárok (Kézdivásárhelyi Matkó István és Pósaaházi János) közti ősi, évekig tartó vitákban a szellemi agónia tétje a vera Ecclesia pozíciójának kijelölésén állt vagy bukott (ki vetett búzát s konkolyt, kié a hegyen épített város). Az 1660–70-es években zajló hitviták során – Garadnai Erika 2015-ös doktori disszertációjának elemzése szerint – erre nyomós oka volt mindkét félnek. Szent István mint apostoli király szerepelt ugyan névvel, de ekkor még integráló erőként, a közös, magyar katolikus múlt a lehetséges nemzeti katolikus király jövőjét vetítette előre analogikusan, s ez Rákóczi Ferenc konvertálásánál is szerepet játszott. Ezért a közzélekedést – pláne a Rákóczi-birtokon zajló hitvitákban – nem nevesítették. Azaz meglátásom szerint nem Szent István alakját kellett egy protestáns mintafejedelemmé formálni, hanem egy általánosabb szent király-képzet kettős kisajátítása játszódott le a 17. században: egy barokk szent és egy „magyaros magyar”, „evangéliumi igazság” alapján álló, „angyali tudós, bölcs király” képzetének irányába.

Látszólag a 16–18. századi hungarus értelmiségjei vizsgálták a magyar Szent Koronát, s ők adják Tóth Gergely könyvének főszereplőit, de ők bizony nem gyakorlati, hanem csak elméleti szakemberekként mérkőztek egymással. Elsőként a koronaőr Révay (1613–1659), majd őt követően az 1790-ben több helyen kiállított Korona vizsgálata után az újabb megszólalók (Weszprémi István, Kazinczy Ferenc) állíthatták fel tényleges autopszia után a tételleiket. A korona bujdosását követő hazatérései (1464, 1608, 1790) látványos megnyilatkozásokat produkáltak: már nemcsak a felségjelvény szimbólumértékéről szólhattak, de számos történeti kérdéstről, kétségről is leránthatták a leplet. (Ilyen eset Katona István meghátrálása a katolikus nézetek terén.) A történettudományos fordulatok ismét más időszakokhoz kötődnek. A középkori Szent Korona-eszme és az ország-felajánlás új keretben az ellenreformáció idején éledt fel. Ennek mérföldkövei I. Lipót korában Nádasdy Ferenc Mária-emblémája és Révay *Commentarius*ának katolikus második kiadása, illetve az ezekből kinövő Schwarz Gottfriednak innen eredeztetett szemlélete. Vagy a Hartvik-legenda történeti forrásértékének megkérdőjelezése, illetve a magyar őstörténet kutatásának kérdései az 1740 körüli középkori forrásfeltárásokhoz kapcsolódva (Anonymus, Johannes Skylitzés). S ahogy Tóth Gergely megfogalmazta: „a »csendes üldözés« időszakának elmúltával a történeti irodalomban is csökkent a vallásháborús léghő”, jóllehet a Szilveszter-bulla hamisítvány jellegét katolikus szerző (Karácsonyi János) csak Schwarz után másfél száz évvel fogadta el.

A középkori Magyar Királyság államalapításának vélt vagy valós dokumentumairól folytatott diskurzus széles műfaji skálán jelent meg: tudományos történetírói vitában latin nyelven a vizsgált periódus teljes spektrumán, de számos egyéb módon, regionális és nemzetközi hitviták argumentumai (az úgynevezett felső-magyarországi hitviták vagy Schwarz Gottfried hallei hungarológiai írásai), forráskiadások (Szilveszter-bulla, Lucius, Anonymus), egyetemi disputák, biobibliográfiák (Czvittinger, Bod lexikonjai) jelzik ezt az érdeklődést. Az elemzések kezdetben rejtetten, allúzióként, majd már cáfolatként (a redargutio alapjaként) jelentek meg, végül forráskiadás lábjegyzetében vagy előszavában hivatkoztak a kutatás vagy az értelmezés előzményeire. Ennek a stemmája, a historiográfiai témák, források és módszerek nagy ágrajza szépen követhető a kötet alapján. A nagyívű történeti körképben kiemelt szerep jut a Tóth Gergely által felfedezett Schwarz Gottfriednek, aki a protestáns történetkritika

összegzője lett az *Initia* című művével, mely minden addig érintett témát tematizált, és mai mércével mérve is zömmel helyesen kezelte.

A kötet záró, 7. fejezete a mai történettudomány nézőpontjából tette mérlegre a még relevánsnak tekintett egykori nézeteket. Ez azért is izgalmas megoldás, mert ha valaki magára ölti az apológia proszopónját – legyen akár Schwarz Gottfried, vagy csak Szerémi György, netán Pap Gábor –, könnyen rabjává válik a nyelvének, s történelemszemlélete a nyitottságát, vitathatóságát veszítve hitvallássá válik, maga az értekező pedig az Eszme profétájává nemesül. Amit Tóth Gergely vizsgál, mindig legalább két nézőpontból bemutatható elbeszélés: katolikus és protestáns, akkori és mai értékelés, ismert és ma sem bizonyítható. A szerző történész, tehát nem a kinyilatkoztatás hangján szólal meg, és még csak nem is disputál, hanem abból a kontextualizáló megközelítésből jellemzi hőseit, miszerint sok esetben még ma sem tudunk minden Koronát illető kérdésben bizonyossággal szolgálni, s emiatt a szerző fenntartotta a lehetőséget a jövőbeni korrekcióra.

A kötet nagy erénye, hogy felszínre hozott számos elméleti kísérletet, melyek a 16–18. század történeti érdeklődését és tudományos nézőpontjait szemléltetik a Szent Korona kapcsán. Ezzel pedig sikerült újra ráirányítania a figyelmet letűnt korok tudományos felfedezéseire, történelmi útkereséseire, a 16–18. századi protestáns történetírás szakmaiságára, és máig előremutató eredményeire. Ezen kutatók kérdésfeltevései generálták ugyanis egyes axiómaként elfogadott tételek felülvizsgálatát, források hitelességének kutatását. A legfrissebb eredmények publikálásáért a Lendület Szent Korona Kutatócsoporté és benne Tóth Gergelyé az érdem.

Csorba Dávid

Hahner Péter

ÁLLAMFÉRFIAK

Fouché és Talleyrand párhuzamos életrajza

Osiris, Bp. 2015. 787 oldal

Hahner Péter a francia forradalom legismertebb hazai szakértője, és eddig is több, a magyar szakirodalom számára fontos kötetet publikált a témában. A most ismertetésre kerülő monográfiájában a francia forradalom és Napóleon korának két közismert, ellentmondásos és jobbra negatív megítélésű személyiségének, Charles-Maurice de Talleyrand-Périgordnak (1754–1838) és Joseph Fouchénak (1759–1820) életútját elemzi. Politikai rendszerek jöttek-mentek a 18–19. század fordulójának Franciaországában, de úgy tűnt, ez a két személy előbb-utóbb megtalálta a helyét bennük, és elpusztíthatatlanul, mindent túlélve része maradt a francia közeletnek. Személyük megítélése alapvetően kedvezőtlen, gyakran politikai rendszerek köpönyegforgató kiszolgálóinak, árulóknak bélyegzik őket.

Hahner Péter arra vállalkozott, hogy a történeti köztudatban élő legendák és sztereotípiák mögé nézve árnyalja a Talleyrand-ról és Fouchéről kialakult nem túl hízelgő képet. Az eredmény egy vaskos, közel 800 oldalas monográfia, amelynek 746 oldalas főszövege tekintélyes mennyiségű, elsősorban francia nyelvű forrás, valamint francia, angol és magyar szakirodalmi munkák, továbbá szépirodalmi művek felhasználásával mutatja be a két életutat. A könyv tehát igen széles szakirodalmi és forrásbázison alapul, a szerző pedig alaposan és részletekbe menően tárgyalja főhőseinek életútját, amit azért érdemes hangsúlyozni, mert itthon az egyetemes történelem tárgykörében születő munkákat néha kevésbé értékelik, mint